

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ

БОНДАРЕНКО Ольга Олегівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення Донецького державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-3361-2121>

ПАНФІЛОВА-ТУРЧІНА Алла Василівна - старший викладач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення Донецького державного університету внутрішніх справ

СТЕПАНОВ Сергій Валерійович - Голова Долинського районного суду Кіровоградської області

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2024.4.66>

У статті проаналізовано особливості функціонування цивільного судочинства в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Розглянуто нормативні та організаційні механізми забезпечення безперервності правосуддя, зміну територіальної підсудності, проблеми доступу до доказів, дотримання процесуальних строків і відновлення втрачених судових проваджень. Обґрунтовано необхідність адаптації процесуальних процедур до умов воєнного часу з урахуванням практики Верховного Суду та позицій науковців.

Ключові слова: воєнний стан; цивільне судочинство; доступ до правосуддя; процесуальні строки; докази; дистанційне судочинство.

Постановка проблеми

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні зумовило суттєві трансформації у функціонуванні судової системи та реалізації права на судовий захист. Попри нормативне закріплення безперервності здійснення правосуддя, цивільне судочинство в умовах воєнного стану стикається з комплексом системних і практичних проблем.

Нааявні процесуальні механізми не завжди виявляються достатньо гнучкими для реагування на надзвичайні обставини воєнного часу, що зумовлює ризики порушення принципів доступності правосуддя, змагаль-

ності сторін та розумних строків розгляду справ. У зв'язку з цим актуалізується потреба в науковому осмисленні процесуальних викликів цивільного судочинства в умовах воєнного стану та виробленні підходів до їх нормативного й практичного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми та перспективи функціонування цивільного судочинства в умовах воєнного стану досліджувалися низкою науковців. Зокрема, Ю. Ю. Рябченко аналізує стандарти доказування та проблеми збору доказів у надзвичайних ситуаціях, К. Р. Резворович та Д. В. Щербіна досліджують організаційно-процесуальні виклики цивільного судочинства під час воєнного стану. Натомість А. С. Гончарук приділяє увагу перешкодам у дотриманні процесуальних строків та практичним аспектам дистанційного судочинства. Водночас, у наукових працях поки що недостатньо розглянуто питання ефективності адаптації процесуальних правил до умов обмеженого доступу до доказів та технічних обмежень у дистанційному судочинстві.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей здійснення цивільного судочинства в Україні в умовах воєнного стану, а

також обґрунтування напрямів удосконалення процесуальних механізмів адаптації судової системи до умов надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (далі — Закон) [1], воєнний стан визначається як особливий правовий режим, який може запроваджуватися на території всієї України або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державному суверенітету та територіальній цілісності (ст. 1). Запровадження такого режиму передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень для відсічі агресії, усунення загроз національній безпеці та забезпечення обороноздатності держави (ст. 1, ст. 4). При цьому Закон передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, з обов'язковим визначенням строку дії таких обмежень (ст. 1).

Водночас введення воєнного стану не може призводити до припинення повноважень ключових органів державної влади, зокрема Президента України, органів законодавчої та виконавчої влади, а також судів (п. 1 ст. 10). Стаття 122 Закону уточнює, що у межах правового режиму воєнного стану суди та органи системи правосуддя діють виключно на підставі та в межах повноважень, визначених Конституцією України та законами України, а їхні конституційні функції не можуть бути обмежені.

Для забезпечення стабільного функціонування судової системи Закон також надає військовому командуванню та військовим адміністраціям можливість вживати додаткових організаційних заходів щодо роботи судів і правосуддя (п. 4 ч. 1 ст. 22). Це передбачає можливість коригування процесуальних строків, зміни територіальної підсудності та застосування інших заходів, необхідних для підтримання доступу громадян та юридичних осіб до правосуддя навіть у складних умовах воєнного стану.

У цьому контексті 24 лютого 2022 р. Рада суддів України (РСУ) ухвалила рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ» [2]. Це рішення стало ключовим документом для організації діяльності судів у складних умовах воєнного стану, коли безперервність правосуддя опинилася під загрозою через агресію та обмеження територіальної підсудності судів.

Згідно з цим рішенням РСУ, першим і головним положенням стало наголошення на тому, що діяльність судів не може бути припинена навіть за умов воєнного або надзвичайного стану. Це забезпечує конституційну гарантію безперервності правосуддя та підтверджує, що суди залишаються доступними для громадян та юридичних осіб, попри складну ситуацію, викликану бойовими діями чи загрозою збройної агресії.

По-друге, РСУ визначила механізм тимчасового призупинення судочинства у конкретному суді у випадку безпосередньої загрози життю, здоров'ю або безпеці працівників та відвідувачів. Таке призупинення можливе лише до усунення обставин, які створюють небезпеку, що дозволяє мінімізувати ризики для учасників процесу, одночасно не зупиняючи діяльність судової системи в цілому.

По-третє, рішення РСУ передбачає розроблення практичних рекомендацій для судів щодо організації евакуаційних заходів і передачі справ у безпечні місця. Це дозволяє зберегти матеріали судових проваджень, забезпечити їх доступність для подальшого розгляду справ та уникнути втрати судових документів під час бойових дій або евакуації.

Нарешті, для оперативного вирішення невідкладних питань та координації дій у складних обставинах було створено спеціальний штаб, до складу якого увійшли члени Ради суддів України, голова Верховного Суду, керівник Державної судової адміністрації та голова Служби судової охорони. Штаб мав забезпечувати швидке реагування на надзвичайні ситуації, розробляти опера-

тивні рішення щодо роботи судів та контролювати виконання вжитих заходів для безперервного функціонування судової влади.

У продовження цих заходів, 03.03.2022 Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів» (законопроект № 7117) [3]. Цим Законом передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути тимчасово припинена з одночасним визначенням іншого суду, який здійснюватиме правосуддя на території суду, що призупинив діяльність, і який є найбільш територіально наближеним до відповідного суду.

На виконання цього припису, 08.03.2022 Голова Верховного Суду видав розпорядження про зміну підсудності справ у окремих регіонах. Зокрема, справи, які раніше розглядалися судами Харківської області, були передані на розгляд Полтавським судам, а справи з Чернігівської області – між судами Черкаської та Київської областей [4].

Додатково, на офіційному сайті Верховного Суду 22.07.2022 року було опубліковано перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. Відповідно до цього переліку, до зміненого порядку підсудності увійшли всі місцеві та апеляційні суди Донецької, Луганської, Харківської й Херсонської областей, а також більшість місцевих судів Житомирської, Запорізької та Чернігівської областей [5]. Тобто законодавчі та організаційні заходи взаємно доповнюють один одного, формуючи комплексний механізм забезпечення безперервності функціонування судової системи в умовах воєнного стану.

Однак попри зазначені вище заходи цивільне судочинство все ж стикається з специфічними проблемами, які пов'язані з дією воєнного стану.

Попри запроваджені законодавчі та організаційні заходи, цивільне судочинство в умовах воєнного стану залишається під впливом низки специфічних ускладнень. Однією з ключових проблем є забезпечення

доказової бази, що безпосередньо визначає результат розгляду справи. Огляд судової практики свідчить, що в умовах воєнного часу доступ до документів, свідчень та інших доказів значно ускладнений через неможливість фізично відвідувати установи, отримувати архівні документи або контактувати зі свідками. Це зумовлює необхідність адаптації процесуальних підходів до доказування у цивільних справах. Відповідно до статті 81 ЦПК України, сторона, яка стверджує певний факт, має його довести, що формує основу змагального процесу. У воєнних умовах дотримання цього принципу стає значно складнішим, оскільки наявність або повнота доказів не завжди залежить від сторони, а часто визначається зовнішніми обставинами, поза її контролем [6].

Рябченко Ю. Ю. підкреслює, що ці ускладнення посилюються недостатньою обізнаністю учасників процесу щодо своїх прав та обов'язків у зборі та належному оформленні доказів. Через складну ситуацію в країні сторони часто не можуть отримати необхідні документи, архівні матеріали або свідчення, що у мирний час були б доступні без обмежень. Внаслідок цього докази можуть втрачатися або ставати неповними, що безпосередньо впливає на здатність сторін захищати свої права. Обмежена комунікація зі свідками, експертами та іншими учасниками справи через бойові дії або окупацію територій призводить до затримок у збиранні доказів і ускладнює процес встановлення істини по справі [7, с. 137].

Хоча закон передбачає можливість використання різних видів доказів, таких як письмові документи, свідчення, експертні висновки та інші матеріали (ст. 86 ЦПК України), на практиці ці положення не завжди забезпечують ефективність збору доказів. Через обмежений доступ до джерел та складності у взаємодії з учасниками процесу, сторони змушені покладатися на допомогу суду для організації збору та належного оформлення доказів. У свою чергу, суди стикаються з проблемою забезпечення своєчасного розгляду справ, оскільки необхідно перевіряти достовірність документів, які можуть бути неповними або отриманими за спрощеними процедурами, що підвищує

ризик затягування проваджень та створює додаткове навантаження на судову систему.

Ця складність у зборі та перевірці доказів тісно пов'язана з другою ключовою проблемою — затримками у поданні доказів. Стаття 83 ЦПК України надає суду право встановлювати строки подання доказів, проте в умовах воєнного стану дотримання цих строків у багатьох випадках стає практично неможливим. Обмежений доступ до експертів, труднощі у проведенні опитування свідків та перебої у функціонуванні органів, які можуть надавати документи, безпосередньо призводять до затягування розгляду справ. Як наслідок, ці затримки негативно впливають на ефективність судочинства та знижують довіру громадян до правосуддя [6].

Ускладнення у зборі доказів та затримки розгляду справ набувають особливо гострого характеру в контексті зміни підсудності або тимчасового припинення діяльності судів. Резворович К. Р. та Щербіна Д. В. звертають увагу на те, що внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації окремих територій значна кількість територіальних судів була змушена змінити свою територіальну підсудність або припинити діяльність через фізичне знищення приміщень судів, евакуацію персоналу та втрату матеріально-технічної бази. Такі обставини призвели до втрати частини судових проваджень, у тому числі матеріалів цивільних, адміністративних та кримінальних справ, що унеможливує реалізацію громадянами права на отримання копій судових рішень та інших процесуальних документів. У результаті особи, права чи інтереси яких були предметом судового розгляду, позбавлені можливості підтвердити юридично значущі факти, використати судові рішення для захисту своїх прав або звернутися до органів державної влади з відповідними вимогами [8, с. 87].

Наразі особливо проблемним залишається питання неможливості вивезення судових справ з тимчасово окупованих територій або територій, на яких ведуться активні бойові дії. За відсутності матеріалів справи суд фактично позбавлений можливості здійснювати правосуддя та розглядати справу по суті, оскільки відсутні докази,

процесуальні документи та інші матеріали провадження. Як зазначає Андрій Смирнов, заступник керівника Офісу Президента України, на практиці мали місце випадки, коли вдавалося евакуювати судові справи, а також оперативно знищувати окремі документи з грифом «таємно» з метою недопущення їх використання ворогом [9].

Водночас це породжує нову комплексну проблему – відновлення судових справ, які були знищені або втрачені внаслідок бойових дій чи окупації територій. Відповідно до положень Розділу X Цивільного процесуального кодексу України, втрачене судове провадження може бути відновлене за заявою учасника справи або з ініціативи суду за умови, що справа була закінчена ухваленням судового рішення або провадження у ній було закрито. Якщо ж втрачені матеріали незавершеного судового провадження, заінтересована особа має право звернутися до суду з новим позовом.

Важливо, що у такому випадку не застосовується пункт 3 частини першої статті 186 ЦПК України щодо відмови у відкритті провадження у зв'язку з наявністю у провадженні суду справи між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, оскільки фактично відповідне судове провадження було втрачено і не перебуває на розгляді суду. При поданні нового позову доцільно зазначати інформацію про втрачене судове провадження з посиланням на номер справи, дані про яку можуть бути отримані з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Попри наявні положення щодо поновлення строків, на практиці одного лише посилання на запровадження воєнного стану недостатньо для автоматичного відновлення строків. На цьому наголосив Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в ухвалі від 21.07.2022 року у справі № 127/2897/13-ц, зазначивши, що «сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження, адже такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану і унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних

дій протягом установленого законом строку» [10].

Ця позиція суду підтверджує, що учасник процесу зобов'язаний сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки та не зловживати процесуальними правами. У кожному конкретному випадку має бути надане детальне обґрунтування причин пропуску строків, яке в повній мірі підтверджує обставини, на які посилається сторона, забезпечуючи прозорість і справедливість процедури відновлення строків.

У контексті зазначених обмежень одним із найефективніших інструментів адаптації судової системи до умов воєнного стану стало суттєве розширення можливостей дистанційного судочинства. Відповідно до положень статті 212 ЦПК України, судові засідання можуть проводитися із застосуванням технічних засобів відеоконференцзв'язку, що дозволяє залучати учасників процесу, які не можуть бути присутніми у залі суду з різних причин, зокрема через обмеження, викликані воєнним станом [6].

Проте, як наголошує Гончарук А.С., навіть дистанційне проведення судових засідань не вирішує всіх проблем. Через постійні обстріли населених пунктів та пошкодження об'єктів критичної інфраструктури особливо нагальним стало питання визначення поважності причин для поновлення процесуальних строків у разі відсутності електроенергії. В останні тижні ситуація показала, що учасники процесу, зокрема правники, які здійснюють представництво інтересів громадян, часто не мають змоги роздрукувати та відправити процесуальні документи ні сторонам, ні суду [11, с. 345].

Ця проблема безпосередньо пов'язана з положеннями ч. 9 ст. 83 ЦПК України, яка встановлює обов'язок надіслати (направити) копію доказів іншим учасникам справи. У разі відсутності підтвердження надсилання таких копій суд не бере їх до уваги. В умовах воєнного стану виникає питання, чи може відсутність електропостачання вважатися поважною причиною пропуску строку, встановленого для подання доказів, та яким чином учасник процесу може документально підтвердити, що протягом декількох днів не мав доступу до електроенергії. Це демон-

струє, що навіть із запровадженням дистанційного судочинства залишаються суттєві практичні обмеження, які потребують адаптації процесуальних правил до реалій воєнного стану.

Висновки

Аналіз судової практики та законодавчих механізмів, запроваджених в умовах воєнного стану, свідчить про складність забезпечення безперервності цивільного судочинства в Україні. Навіть при наявності законодавчих та організаційних заходів для адаптації судової системи до надзвичайних умов, низка процесуальних питань залишається проблематичною. Зокрема, обмежений доступ до доказів, складнощі у взаємодії зі свідками та експертами, а також неможливість своєчасного виконання процесуальних дій створюють ризики затягування розгляду справ і негативно впливають на захист прав громадян та юридичних осіб.

Крім того, зміни підсудності, тимчасове призупинення діяльності судів та фізична втрата судових матеріалів під час бойових дій суттєво ускладнюють процес встановлення істини та забезпечення юридичної визначеності. Судова система змушена одночасно вирішувати питання збереження доказів, поновлення пропущених строків і відновлення втрачених проваджень, що потребує від учасників процесу високого рівня обізнаності та готовності до виконання своїх процесуальних обов'язків.

Розширення можливостей дистанційного судочинства демонструє значний потенціал для адаптації судової системи до обмежених умов, однак воно не усуває всіх практичних бар'єрів, зокрема тих, що пов'язані з обмеженням доступу до електроенергії, зв'язку або фізичних документів.

Перспективним напрямом розвитку цивільного судочинства в умовах надзвичайних ситуацій є комплексне поєднання дистанційних технологій із гнучким процесуальним регулюванням, що дозволяє оперативно реагувати на нові виклики. Потрібне створення адаптивних процедур для підтвердження обставин пропуску строків, забезпечення електронного обміну доказами та формування чітких правил евакуації і

збереження судових матеріалів. Це відкриває шлях до підвищення стійкості судової системи та гарантування доступу до правосуддя навіть у найскладніших умовах.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII (зі змін. і допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

2. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні: Рішення Ради суддів України від 24 лютого 2022 р. № 9. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovanorisenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>

3. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судострій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ»: Закон України від 03 березня 2022 № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2112-20>

4. Мисник Н. Р. Робота судів України в умовах воєнного стану : новина / Наталія Мисник. ЮРЛІГА: юридичний портал. URL: <https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874-robotu-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu>

5. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану: загальна таблиця судів станом на 22.07.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_2022_07_22_1.pdf

6. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 № 2697-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269715#Text>

7. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №2. С. 136–144.

8. Резворович К. Р., Щербіна Д. В. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2023. № 2 (114). С. 86–89.

9. Ржеутська Л. Сьогодні ми хочемо розширити процесуальні можливості через

законодавство. Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/151049.html>

10. Ухвала у справі № 127/2897/13-ц (провадження № 61-6420ск22) Касаційний Цивільний Суду у складі Верховного Суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372019>

11. Гончарук А.С. Перешкоди у дотриманні процесуальних строків в умовах війни. Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопаду. 2022 р.) за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонов, д.ю.н., проф. І. Давидової. НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 343-347.

Panfilova-Turchina Alla Vasyilivna

retired judge, mediator, senior lecturer of the

Department of

Civil Law Disciplines of the Donetsk

State University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0007-5380-0254

Stepanov Serhiy Valeriyovych

retired judge, lecturer of the Department of

Civil Law Disciplines of the Donetsk

State University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0000-0321-0618

CIVIL PROCEEDINGS IN

UKRAINE UNDER MARTIAL LAW:

ORGANIZATIONAL AND PROCEDURAL

CHALLENGES AND ADAPTATION

MEASURES

The article is dedicated to the study of the peculiarities of civil proceedings in Ukraine under martial law. It analyzes the legislative and organizational measures implemented to ensure the continuity of justice, in particular the provisions of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law,” amendments to the Law “On the Judiciary and the Status of Judges,” as well as the decisions of the Council of Judges of Ukraine regarding urgent measures in connection with military aggression. It has been established that even with existing regulatory mechanisms, civil proceedings face a number of specific problems: difficulties in accessing evidence, delays in its submission, limited communication with witnesses and experts, temporary suspension of court activities, changes in territorial jurisdiction, and loss of court materials due to hostilities or occupation of territories.

Обговорення, дискусії, актуально

The practice of restoring court proceedings and reinstating missed procedural deadlines is analyzed, emphasizing the importance of detailed documentation of the reasons for failing to comply with procedural actions. Particular attention is paid to the use of remote court proceedings as a tool for adapting the justice system to martial law conditions, while noting its limitations in cases of power outages, communication failures, or lack of access to physical documents.

Based on the analysis of legislative provisions and judicial practice, promising directions for the development of civil proceedings in emergency

situations are identified, including the comprehensive integration of remote technologies with flexible procedural regulation, prompt verification of the validity of missed deadlines, electronic exchange of evidence, and clear rules for evacuation and preservation of court materials. The proposed approach allows enhancing the resilience of the judicial system and ensuring access to justice for citizens and legal entities even under conditions of martial law.

Keywords: *martial law; civil proceedings; access to justice; procedural deadlines; evidence; remote court proceedings.*